
LIMBĂ ȘI LITERATURĂ

INDICAȚII DE METODĂ ÎN VEDEREA STUDIERII SINTAXEI LIMBII ROMÎNE LITERARE DIN SECOLUL AL XIX-LEA

DE

V. GUȚU

În cercetarea limbii literare în general, și a limbii scriitorilor în special, studiilor de sintaxă trebuie să li se acorde o atenție deosebită pentru că sintaxa ca și vocabularul sînt elemente ale limbii în care se poate manifesta mai ușor particularul, individualul. În acest domeniu al gramaticii vorbitorul se mișcă mai liber, scriitorul poate inova, poate folosi creator procedeele existente. Creația personală fiind aproape imposibilă în fonetică și morfologie, stilul unui scriitor se realizează mai ales prin lexic și prin sintaxă. Dar, deși aceste două elemente contribuie în măsură aproape egală la realizarea stilului, studiile asupra limbii scriitorului se ocupă de obicei de lexic și mult mai rar de sintaxă.

Sintaxa studiază funcțiile formelor, raporturile care se stabilesc între cuvinte în cursul comunicării, precum și procedeele de exprimare a acestor raporturi.

Faptele pe care le cuprinde sintaxa sînt mult mai complexe și, în același timp, au un caracter mai abstract decît cele care aparțin lexicului, foneticii sau morfologiei. Din această cauză sînt mai greu de sezisat și de urmărit.

O cît de superficială comparație cu oricare din aceste elemente ale limbii pune în lumină specificul faptelor de sintaxă și dificultățile care decurg în ceea ce privește studiul lor.

Morfologia de exemplu studiază forme, deci fapte concrete, materiale, în timp ce sintaxa are ca obiect funcții, raporturi, fapte cu caracter abstract, deci mai puțin evidente, mai greu de sezisat.

Pe de altă parte, pe cînd un fapt morfologic are, de obicei, unul sau două aspecte (de ex. la un timp al unui verb pot apărea forme iotacizate sau neiotacizate : *văz, văd, pui, pun*, pluralul unui substantiv poate avea două sau trei forme : (*puncturi, puncte; vremi și vremuri*), în sintaxă posibilitățile de exprimare a aceleiași comunicări, chiar a aceleiași raport sînt mult mai numeroase. Astfel, opoziția dintre două acțiuni poate fi exprimată prin propoziții adversative sau concesive :

*Plouă, dar nu e frig.
Deși plouă, nu e frig.*

Raportul de atribuire a unei calități, a unei determinări, unui obiect, raport precis, stabilit între două cuvinte, își găsește de asemenea mai multe mijloace de exprimare :

*răscoală țărănească
răscoală de țărani
răscoala țăranilor.*

Avînd la dispoziție posibilități variate și numeroase, vorbitorul, și mai ales scriitorul, poate alege, se mișcă mai liber decît în morfologie. Aceasta mai ales pentru că, de cele mai multe ori, nu se poate afirma că un procedeu e preferabil celorlalte, deși fiecare aduce o nuanță deosebită.

Marea lor complexitate și diversitate face ca faptele de sintaxă să fie, pe de o parte, mai greu de studiat, iar pe de altă parte, mai greu de selectat și de cuprins în norme¹. Ca urmare, ideea de normă sintactică a limbii literare apare mai tîrziu. Selectarea și impunerea ca literare a unor anumite fenomene se realizează, în limba romînă literară, mai întîi în fonetică și morfologie și abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în sintaxă. Anumite pronunțări dialectale, simțite ca dăunătoare unității limbii literare, sînt îndepărtate din textele scrise la o dată destul de veche, pe cînd alte fenomene fonetice, recunoscute ca ale limbii literare, se răspîndesc și apar în scrierile unor oameni în al căror grai nu existau. Astfel, palatalizarea nu e decît rar notată în textele vechi ; Varlaam folosește formele *cîine, pîine*, proprii dialectului muntenesc și nu celui moldovenesc. C. Negruzzi, în cele două versiuni succesive ale « Păcatelor tinerețelor »², face numai modificări fonetice, lexicale și uneori morfologice³.

O altă consecință a complexității fenomenelor e faptul că studiile de sintaxă, mai ales istorică, sînt mai puțin numeroase decît cele de fonetică sau de morfologie.

¹ Norma presupune selectare.

² În prima versiune au apărut în « Albina romînească » (1839, nr. 75, 85, 102) și în « Dacia literară » (1840). A doua versiune o constituie volumul « Păcatele tinerețelor » publicat de C. Negruzzi în 1857.

³ Vezi P. V. Haneș, Dezvoltarea limbii literare romîne în prima jumătate a secolului al XIX-lea, București 1927, p. 156, 162-164.

Iar cercetarea unei probleme e întotdeauna înlesnită de existența unor lucrări similare anterioare. De asemenea, sintaxa unei epoci, ca orice alt fenomen, nu se poate studia și înțelege decât în perspectivă istorică, în lumina faptelor care o preced și îi urmează. Comparația presupune însă o bună cunoaștere a acestor fapte.

Studiile de sintaxă privind limba secolului al XIX-lea trebuie să raporteze continuu faptele la situația din secolele al XVII-lea, al XVIII-lea și al XX-lea. Dar dacă comparația cu sintaxa limbii secolului al XX-lea, care e mai cunoscută, e ușor de făcut, lipsa unor studii cuprinzătoare despre sintaxa epocilor anterioare îngreunează cercetarea. Cunoașterea și mai ales clasarea și interpretarea faptelor sintactice ale limbii din secolul al XIX-lea nu va putea fi decât aproximativă, rezultatele primelor cercetări urmînd să fie verificate și elucidate prin lucrările ulterioare referitoare la secolul al XVIII-lea și la cele precedente.

Deși sintaxa se deosebește, cum am văzut, de celelalte elemente ale limbii, prin complexitatea faptelor, studiul sintaxei prezentînd dificultăți proprii, metoda de lucru a cercetătorului nu se deosebește, în mare, de cea folosită în studierea morfologiei, a lexicului sau a foneticii. Astfel, cercetarea cuprinde cele două mari etape obișnuite :

1. Culegerea materialului.
2. Interpretarea și clasarea lui.

La rîndul ei, interpretarea faptelor are două aspecte : unul lingvistic și altul stilistic.

Clasarea materialului odată interpretat este o simplă ordonare, după criterii diferite, determinate de scopul cercetării faptelor.

Interpretarea materialului constituie partea cea mai delicată a cercetării presupunînd discriminarea între ce e propriu, particular unei publicații, unui autor, unui curent și ce e general, între elementele vechi, pe cale de dispariție, și cele noi care se dezvoltă, între faptele care leagă sintaxa unei epoci de stadiul de limbă anterior și cele care-l anunță pe cel următor. Delimitarea între arhaism și inovație, uneori chiar în limitele unui fenomen aparent unic, constituie una din dificultățile specifice studiului sintaxei.

Munca în amîndouă aceste etape ale studiului sintaxei va fi mai ușoară și, în același timp, mai sistematică și mai rodnică, dacă cercetătorul va fi prevenit asupra problemelor mari pe care le pune în perioada respectivă procesul dezvoltării limbii în general, sintaxa nefiind decât un element component al acesteia.

Problemele fundamentale pe care le ridică limba secolului al XIX-lea sînt următoarele :

I. PROBLEMA ELEMENTULUI POPULAR, A RAPORTULUI DINTRE LIMBA POPULARĂ ȘI CEA LITERARĂ

Raportul dintre aceste două aspecte ale limbii nu e o problemă proprie secolului al XIX-lea, ci constituie o problemă permanentă a dezvoltării limbii literare. Raportul acesta se modifică în timp, variază de la epocă la epocă. Pentru limba română literară, problema aceasta are o importanță deosebită pentru că, în cazul limbii române, vorbirea populară a constituit chiar punctul de plecare al limbii scrise. În perioada anterioară primelor texte românești, limba scrisă a fost slavona, deci o altă limbă decît cea populară, vorbită. De aceea, procesul de apariție a limbii române scrise nu a fost un proces de acomodare a limbii scrise anterioare, ci un proces de înlocuire a limbii scrise străine prin limba poporului, contribuția limbii slavone la dezvoltarea limbii literare române constînd într-o influență, de altfel destul de puțin însemnată. Influența limbii slave se manifestă mai ales cînd e vorba de un text tradus din slavonește. De asemenea, în stilul administrativ, foarte dezvoltat în comparație cu altele în perioada primelor texte românești, apar o serie de construcții calchiate din slavă sau chiar formule întregi în această limbă. Influența redusă a slavei asupra limbii române scrise se explică prin cunoașterea cu totul aproximativă a limbii slavone de către cei care scriau românește¹.

În evoluția raporturilor dintre limba scrisă și limba vorbită se pot distinge următoarele etape mai importante :

În I-a etapă, limba scrisă reprezintă limba vorbită degajată, de cele mai multe ori, de faptele cu un caracter prea strîmt regional și de anume familjarisme proprii limbii vorbite, din cauza caracterului solemn pe care îl au în această perioadă textele scrise, și la care se adaugă influența slavonă de care vorbeam.

În a II-a perioadă, influența slavonă este în mare măsură îndepărtată, apropierea limbii scrise de cea populară vorbită mergînd adeseori pînă la identificare². Cronicile sînt scrierile cele mai reprezentative pentru această epocă.

Etapa următoare, a III-a, se caracterizează prin clarificarea normelor. Apare tendința de a selecta materialul oferit de limba populară, de a alege între diferitele fapte cu caracter dialectal, de a renunța la o serie de construcții și expresii populare. Astfel, în sintaxă se folosește, de exemplu din ce în ce mai rar, conjuncția *de* în situațiile în care valoarea ei e echivocă. (*S-a dus de s-a*

¹ Limba română pătrunde în scriere printre altele și pentru că slava nu mai era suficient cunoscută.

² Am în vedere numai liniile mari ale dezvoltării limbii scrise, a limbii literare. De aceea nu țin seama de amănunte — nu amintesc, de exemplu, influența, în limba lui M. Costin, a culturii sale latinești.

imbrăcat), precum și *de relativ* (*Omul de a venit ieri doarme*). Se renunță la *cum* pentru introducerea propozițiilor complete directe și se recurge din ce în ce mai rar la *cum că*.

Precizarea normelor se datorește clarificării și întăririi ideii de limbă literară și preocupării constante de a o dezvolta, îmbogăți și înfrumuseța, preocupare manifestată de scriitori și de oamenii de cultură în general.

Această perioadă coincide cu mijlocul secolului al XIX-lea și se leagă de activitatea lui Heliade¹, a generației de la 48, de curentul Daciei literare.

În etapa următoare, ultima, distingem două linii de evoluție a limbii literare (din punctul de vedere al raportului cu limba populară):

Una dintre ele reprezintă continuarea procesului de clarificare a normelor despre care am vorbit și e reprezentată prin marii noștri scriitori: Eminescu, Slavici, Caragiale. Consecința logică a precizării normelor e apărarea limbii literare de pătrunderea unor construcții defectuoase (Caragiale combate folosirea infinitivului cu valoarea de imperativ², construcția greșită a completivelor directe cu *ca să*³ etc.). Atitudinea critică față de vorbirea populară nu exclude însă folosirea creatoare a posibilităților ei. Toți marii noștri scriitori se caracterizează prin dragostea și atenția deosebită acordată limbii populului.

A doua linie de dezvoltare în această perioadă se manifestă prin apropierea tot mai mare de limba populară, apropiere care la rîndul ei are două aspecte. Există, pe de o parte, o apropiere artificială, forțată, voită, de limba populului, constituind o reacțiune față de numeroasele exagerări lingvistice ale epocii: latinism, pumnism, italianism, jargon franțuzit, apropiere care deviază adeseori în manieră. Un exemplu în acest sens pot constitui unele nuvele ale lui Barbu Delavrancea. Pe de altă parte, se poate vorbi de o apropiere autentică, organică, de limba populului, explicabilă prin formație, prin specificul talentului. În acest caz nu putem vorbi de o apropiere a limbii literare de cea populară decît din punctul de vedere al rezultatului, procesul fiind mai curînd de apropiere prin prelucrare, a limbii populare de limba literară.

Această linie de evoluție este ilustrată de Ion Creangă.

Etapa discutată începe cu ultima parte a secolului al XIX-lea și durează, în mare, pînă astăzi.

Sumara schiță a evoluției raporturilor dintre limba literară și limba populară pune în lumină rolul deosebit de important pe care l-a avut, în dezvoltarea limbii romîne literare, secolul al XIX-lea. Un singur secol ilustrează, cum am văzut, trei din cele patru faze importante stabilite.

¹ Este vorba de prima perioadă a activității lui, în care își scrie *Gramatica*, din care datează corespondența cu C. Negruzzi.

² În «*Tal*» (I. L. Caragiale, O. II, p. 142—148, ed. P. Zarifopol).

³ În «*Situațiunea*» (I. L. Caragiale, O. I, p. 288—292 ed. P. Zarifopol).

II. PROBLEMA INFLUENȚELOR STRĂINE

Această problemă nu e specifică secolului al XIX-lea, se pune deosebit de acut în această perioadă de mari prefaceri economice și sociale.

La începutul secolului, în plin feudalism, Țările Române, tributare Turciei, în contact permanent cu Grecia prin intermediul atîtor domnitori, negustori și călugări greci, suferă o puternică influență din partea acestor țări. Se trăiește după model oriental, se citește literatură greacă — fapte care își găsesc ecoul în limbă. Clasele suprapuse vorbesc grecește sau în jargon împeștițat de cuvinte și construcții turcești și grecești, dintre care unele pătrund și în limba poporului.

Pe de altă parte, secolul al XIX-lea marchează un contact mai strîns cu Rusia, fapt pe care de asemenea îl înregistrează limba. Apar tot mai des, tot mai numeroase cuvinte de origine rusă sau neologisme romanice intrate prin intermediul limbii ruse, întii, în special în Moldova, apoi, mai ales în deceniul al III-lea și al IV-lea al secolului al XIX-lea, și în Țara Românească.

Dar evenimentul cel mai important îl constituie apariția și impunerea capitalismului. Noua orînduire aduce o bruscă schimbare de civilizație, determină o rapidă dezvoltare a științelor naturii și a celor sociale. Această dezvoltare se realizează prin contactul cu occidentul, exponentul celui mai dezvoltat capitalism. Tinerii studiază în occident, în special în Franța și Italia, se importă publicații, limba acestor țări e bine cunoscută, se traduce intens. Rezultatul, de loc surprinzător, e o puternică influență străină, franceză mai ales, asupra diverselor stiluri ale limbii literare.

Această influență se manifestă în special în lexic și în sintaxă. Neologisme, construcții franțuzești se întilnesc aproape în toate publicațiile vremii. Marii scriitori, patrioți, cunoscători și admiratori ai vorbirii populare, militanți pentru dezvoltarea limbii romîne literare suferă și ei această influență. În operele tuturor scriitorilor secolului, la C. Negruzzi și chiar la Anton Pann, la Grigore Alexandrescu, N. Bălcescu, Al. Russo, V. Alecsandri, la B. P. Hasdeu, M. Eminescu, mai ales în proză, și chiar la B. Delavrancea, se întilnesc construcții franțuzești.

Folosirea acestor construcții are de cele mai multe ori un caracter inconștient, pe cînd apariția neologismelor presupune aproape întotdeauna o întrebuințare conștientă.

Prezența și abundența construcțiilor străine constituie una din trăsăturile caracteristice ale sintaxei limbii literare a secolului al XIX-lea. Dezvoltarea ulterioară a degajat limba literară de multe din aceste construcții, influența franceză dovedindu-se mai tenace în ce privește lexicul. Rodul acestei faze a procesului de dezvoltare a limbii noastre literare a fost un spor de claritate, de precizie și de suplețe a exprimării.

III. PROBLEMA CONSTRUCȚIILOR ARHAICE

Punerea acestei probleme necesită o precizare în legătură cu noțiunea de construcție arhaică, de arhaism sintactic și anume, precizarea că acest termen are în vedere două categorii de fapte :

1. Arhaisme numai din punctul de vedere al epocilor ulterioare, fapte care în epoca studiată reprezintă rămășițe ale unei faze mai vechi a limbii, dar constituie totuși un fenomen obișnuit, frecvent întrebuițat în acel timp ;

2. Construcții arhaice chiar pentru perioada dată, rămășițe întâmplătoare sau împrumuturi conștiente din limba mai veche folosite cu anume intenții stilistice.

Două împrejurări fac ca problema arhaismelor să aibă o însemnătate deosebită pentru cercetătorul limbii literare a secolului al XIX-lea și anume :

a) Cea mai mare parte a reprezentanților limbii literare a epocii sînt buni cunoscători ai limbii vechi avînd fie, mai rar, o cultură ecleziastică (A. Pann, N. Filimon), fie o temeinică pregătire istorică (scriitorii grupați în jurul Daciei literare, apoi B. P. Hasdeu, Al. Odobescu, M. Eminescu).

De asemenea, cei mai mulți dintre scriitorii secolului al XIX-lea manifestă un interes deosebit față de limba populară — mai conservatoare în multe privințe decît limba literară — și față de literatura populară, atît sub aspectul creației populare (se fac primele culegeri și studii asupra poeziei populare), cît și sub cel al cărților cu mare circulație în popor (Albinușa, Alexandria etc.).

b) Normele limbii literare nu erau încă suficient fixate, selectarea faptelor nu era încă destul de activă și, ca urmare, pătrunderea construcțiilor arhaice din limba populară sau din limba literară a epocilor anterioare se făcea ușor, aproape inezisabil adeseori pentru cel care scria.

IV. PROBLEMA UNIFICĂRII LIMBII LITERARE

Problema unificării se pune acut în secolul al XIX-lea pentru fonetică și morfologie, nu interesează prea mult sintaxa. Regionalismul sintactic, mai greu perceptibil, nu a preocupat pe cei care luptau pentru realizarea unei limbi literare unice. Cele două ediții succesive ale lui C. Negruzzi, citate mai înainte, constituie un exemplu elocvent în această privință.

Faptele oferite de material vor fi clasate și interpretate în lumina problemelor generale ale limbii literare a secolului al XIX-lea enumerate mai înainte, distingîndu-se arhaismele de inovații, elementele populare de cele culte, străine.

Rezultatul *interpretării lingvistice* va fi descrierea sintaxei unei publicații, a unui scriitor și fixarea locului pe care îl ocupă în procesul de dezvoltare a limbii.

Numai asemenea cercetări amănunțite fac posibilă descrierea sintaxei limbii literare la o anumită epocă. Însumarea rezultatelor unor astfel de studii nu poate constitui însă decât punctul de plecare, premisă necesară, dar insuficientă, a unui capitol din istoria limbii literare, sintaxa unei epoci reprezentând ceea ce e general în toate scrierile vremii. Fiecare publicație, fiecare scriitor în parte poate avea particularități proprii caracteristice, nespecifice însă pentru limba literară a perioadei respective.

Istoricul limbii literare nu va ține seama de aceste particularități decât în măsura în care ele reprezintă fenomene care se generalizează ulterior.

Cercetarea materialului trebuie completată prin *interpretarea stilistică* a faptelor, necesară pentru descoperirea specificului unui stil, pentru sezizarea individualului în limba unui scriitor și care trebuie să aibă ca punct de plecare analiza lingvistică.

În primul caz, rezultatul va fi descoperirea preferinței pentru anumite construcții. Astfel, trăsătura cea mai caracteristică și mai evidentă a *stilului științific* e preferința pentru conjuncțiile mai noi, cu valori mai puține, pentru locuțiunile conjuncționale, adică pentru mijloacele cele mai puțin echivoce de exprimare a raporturilor dintre propoziții, preferință determinată de nevoia de precizie și claritate, calități esențiale ale expunerii științifice. O altă caracteristică a stilului științific o constituie marea frecvență a conjuncțiilor. Numărul mare de conjuncții din următorul citat se datorește caracterului științific al textului :

Acesta păru a se domoli prin cuvintele lui Banfi și făcu cunoscut magnaților și nobililor ca să vină la Alba Iulia fiecare cu câte o slugă, lăsând celelalte oști ale lor în tabără, fiindcă împrejurările cereau ca să le comunice lucruri de interes public. Pretinde Bethlen că această chemare era cu gând ca să-i omoare; că banul Mihalcea dedese acest svat, pe care îl aprobase cea mai mare parte din boieri, zicând că va peri domnul de nu va face să piară nobilimea, dar Radu Buzescu, carele era aplecat către unguri, căci slujise odinioară ca stolnic la Ștefan Bathori... fu de părere să se întrebuițeze mijloacele blinde către nobili fiind mai lesne a le câștiga dragostea decât a le însufla temere. N. Bălcescu, 342¹.

La Al. Odobescu, în cursul unei argumentări științifice, în două pagini² apar, pe lângă numeroase conjuncții, următoarele locuțiuni conjuncționale : *cu toate că, de aceea; de vreme ce:*

În adevăr, acea biserică poartă curat caracterele ce domniră în stilul bizantin între al XI și al XIII-lea secol, cu toate că într-însa, arcu

¹ Citatele notate numai prin « N. Bălcescu, pg. » trimit la « Istoria românilor sub Mihai vodă Viteazul » ed. Al. Odobescu, ... iar cele notate prin « N. Bălcescu, O. I p. » la N. Bălcescu Opere, vol. I, București, 1940, ed. G. Zane.

² Al. Odobescu, Opere complete, III, ed. Minerva. București 1908, p. 22—24 (Cîteva ore la Snagov).

înloucește pretutindeni frontonul triunghiular, la căpătîie, ea se poate asemăna foarte mult cu biserica Catolicon...

Dar tradițiunea și cronicile au păstrat numele lui Vlad Țepeș, ca prim fondator al mănăstirii. **De aceea** și bietul răposatul egumen... a și înscris... următoarea legendă...

Apoi cînd aceste dovezi n-ar fi deajuns, cînd autenticitatea actelor scrise s-ar tăgădui, **de vreme** ce trebuie să mărturisim că și la noi falsarii de hrisoave au fost numeroși, — atunci un alt document... ar veni să ne ateste...

Frecvența conjuncțiilor și prezența locuțiunilor dau fragmentului un aspect cu totul modern.

În cazul studiului limbii unui scriitor interpretarea stilistică urmărește două aspecte principale :

a) Modul de selectare a materialului, preferința pentru anumite construcții.

Ca exemple ușor de verificat se pot lua: preferința pentru repetiție la M. Eminescu, pentru elipsă la B. Delavrancea, pentru stilul indirect liber la I. L. Caragiale.

Preferința pentru un anumit procedeu poate degenera uneori în manieră (elipsa în unele nuvele ale lui B. Delavrancea).

Simpla constatare nu este însă suficientă. Analiza procedeelor preferate ale unui scriitor trebuie să descopere funcția lor, intenția stilistică și efectul realizat, să descopere eventual modul specific în care un scriitor stilizează și dezvoltă un procedeu obișnuit (repetiția, de exemplu).

b) Folosirea unor construcții (arhaice, populare, de jargon) în vederea caracterizării personajelor, a redării cît mai veridice a ambianței în care se desfășoară acțiunea unei opere literare — de exemplu, întrebuițarea arhaismelor în « Alexandru Lăpușneanu » a lui C. Negruzzi, a elementelor de jargon în « Five o'clock » de I. L. Caragiale, — sau întrebuițarea, din cauza unei anumite rezonanțe artistice, a unei construcții, — cum ar fi preferința pentru construcția *de + substantiv* în locul genitivului în poezia lui Eminescu. Această construcție, prin lipsa articolului, produce o diminuare a determinării și contribuie la sugerarea atmosferei vagi romantice, caracteristice poeziei lui Eminescu. Pe acest aspect al studiului limbii unui scriitor trebuie să cadă accentul atunci cînd obiectul cercetării e măiestria artistică a scriitorului.

Istoricul limbii literare nu poate trage însă concluzii asupra aspectului limbii literare a unei epoci pornind de la faptele de limbă care apar în vorbirea unui personaj caracterizîndu-l, sau sînt folosite cu intenția de a evoca un anumit cadru, de a realiza o anumită impresie artistică. Aceste fenomene lingvistice nu aparțin limbii literare în sens strict, depășind adeseori limitele ei. De aceea în descrierea limbii secolului al XIX-lea, cercetătorul nu se va opri asupra unei construcții arhaice care apare în vorbirea unui personaj din « Alexandru Lăpușneanu », de exemplu, decît dacă această construcție apare și în limba lui

C. Negruzzi și în alte scrieri ale epocii. De asemenea faptul că în « Momentele și Schițele » lui Caragiale, mulți eroi folosesc, introducînd o completivă directă, locuțiunea conjuncțională *pentru ca să* nu poate fi invocată pentru a susține că această construcție e admisă de normele limbii literare a secolului al XIX-lea.

Istoricul limbii literare trebuie însă să rețină elementele individuale care reprezintă noul, inovațiile lingvistice și stilistice care contribuie la dezvoltarea limbii literare.

Studiul limbii operelor beletristice este mai puțin important cînd se urmărește descrierea sintaxei limbii literare a unei epoci, în limba literaturii artistice fiind posibilă apariția, în condițiile de care am vorbit, a unor fapte condamnate de normele limbii literare. Dar, tocmai din cauza libertății mai mari a stilului beletristic, acesta contribuie mai mult la dezvoltarea limbii literare. Ca atare, studierea limbii scriitorilor e deosebit de importantă pentru istoricul limbii literare în sezizarea procesului de evoluție a limbii literare de la o epocă la alta.

Principiile de metodă enunțate se vor contura mai clar prin aplicarea lor în cercetarea unui material concret privit în complexitatea lui.

Prezentarea faptelor cuprinde trei părți :

I. Sintaxa părților de vorbire — împreună cu partea de vorbire respectivă discut și problemele de sintaxă ale propoziției care aparține unei anumite părți de propoziție.

II. Sintaxa propoziției — ce aparține propoziției în ansamblul ei și nu se leagă de funcția unei părți de vorbire.

III. Probleme de sintaxă a frazei.

I

Substantivul

În legătură cu sintaxa substantivului, scrierile secolului al XIX-lea se caracterizează prin frecvența construcțiilor în care cazurile sînt exprimate prin prepoziție. Astfel, adeseori în locul genetivului apar construcțiile cu *de* :

În vremea sărbătorilor de paști. Negruzzi, 116¹.

La mijloc de codru des. Eminescu, P. 226².

Îndatora pe tot proprietarul de un domeniu... a jura credință. Bălcescu, 200

Trecu în Ardeal, teatru pe atunci de multe intrigi. Bălcescu, 245.

Aceste construcții reprezintă aparent un fapt unic. Exemplele comportă însă interpretări diferite. În primele citate construcțiile sînt populare, arhaice, în ultimele două folosirea prepoziției *de* e calchiată după construcția franțuzească corespunzătoare.

¹ Citatele trimit la C. Negruzzi, Scrieri alese. E.S.P.L.A., 1950.

² M. Eminescu, Poezii, E.S.P.L.A. București, 1955.

Exprimarea raportului de *dativ* prin substantiv în acuzativ precedat de prepoziția *la* se datorește de asemenea uneori influenței limbii populare, ca în citatele :

Iată cum plătește Alexandru vodă la cei ce pradă țara. Negruzzi, 68

La unii suride, unora le strânge mina, cu alții se ceartă. Delavrancea,

O. I. 290¹,

iar alte ori, calchierii unor modele străine :

Au preferit mîntuirea patriei la interesele lor particulare. N. Bălcescu, 222.

Citatul din Negruzzi, în care construcția discutată apare în vorbirea unui personaj, nu ar fi concludent dacă nu ar fi susținut de existența și în alte scrieri a exprimării complementului indirect prin *la* + substantiv.

2. Frecvent e în secolul al XIX-lea acordul substantivului apoziție cu substantivul determinat, — fapt pe care nu-l mai întâlnim în limba literară contemporană, exceptînd literatura beletristică în care apare uneori în vorbirea personajelor, caracterizîndu-le. Deci construcția :

credincios făgăduinței ce o dase doamnei Ruzandei. Negruzzi, 70

din punctul de vedere al limbii contemporane constituie un arhaism, dar pentru secolul al XIX-lea e un fenomen foarte răspîndit, o rămășiță dintr-o fază mai veche a limbii foarte frecventă încă.

Fără a mai fi un fenomen viu, care se dezvoltă, acordul în caz al apoziției nu constituie pentru această epocă un arhaism.

3. De asemenea, foarte răspîndit în secolul al XIX-lea e fenomenul păstrării substantivului invariabil atunci cînd e determinat printr-un adjectiv posesiv.

După moartea... fie-sei. N. Bălcescu, O. I. 146.

N-am voit să ies de sub tutela unchiu-meu. B. Delavrancea, O. I. 301.

Acest fapt de limbă populară acceptat de normele limbii literare a secolului al XIX-lea a fost îndepărtat de evoluția ulterioară a limbii. Nu-l mai putem întâlni într-o lucrare istorică, de exemplu (cf. citatul lui Bălcescu).

Adjectival

În ce privește sintaxa adjectivului, remarc două fapte în legătură cu gradele de comparație și anume :

— folosirea diminutivării ca mijloc de expresie a comparativului și

— construirea superlativului cu *prea*.

Exprimarea comparativului prin diminutivare :

Era un deal năltișor. N. Bălcescu, 276.

Dintre dinșii scăpară cite ceva, însă puținei. N. Bălcescu, 183,

e un procedeu care apare azi numai în limba populară, dar care în secolul al XIX-lea era admis și de limba literară.

¹ B. Delavrancea, Opere, E.S.P.L.A., 1954.

Superlativul cu *prea* exprimă adeseori în această perioadă nuanța de ironie, de dezaprobare cu care-l întâlnim și astăzi, dar are uneori, ca și în limba veche, valoarea de superlativ absolut obișnuit :

A pus pe note pentru piano-forte o colecție prea nimerită.
C. Negruzzi, 126.

Proporția în care apar cele două construcții arată că folosirea lui *prea* pentru exprimarea obișnuită a superlativului, deși destul de frecventă încă, e simțită deja ca învechită.

Sentimentul că e un arhaism, cu o potență sugestivă superioară, face pe Eminescu să-l prefere procedeele curente de exprimare a superlativului :

A fost odată ca-n povești
.....

O prea frumoasă fată. Eminescu, P. 177.

Influența franceză se manifestă în situațiile, destul de rare de altfel, în care adjectivul atribut e precedat de prepoziția *de* :

Nu este nimic de comun între un țaran și un boier. Delavrancea, O. I, 116.

Dezvoltarea ulterioară a eliminat din limba literară asemenea construcții.

Articolul

Folosirea articolului pune, pentru secolul al XIX-lea, numeroase probleme și leagă această perioadă mai mult de epocile care-l preced decât de limba secolului al XX-lea.

Ca în limba textelor mai vechi sînt articulate numele proprii :

Alexandru Lăpușneanul... izbutise a se înturna. C. Negruzzi, 50.

De asemenea, pronumele relative :

Mihai, carele... se afla în fruntea oștii. N. Bălcescu, 218.

Ești acel nenorocit,

Carele la Iași... ofereai strigînd. B. P. Hasdeu, O. I 198¹.

Comparînd în texte aceste două situații se constată ușor că, pe cînd prima reprezintă o rămășiță aproape ieșită din uz a trecutului, a doua e un fenomen încă viu și puternic.

Iar articularea substantivului precedat de adjectiv, ca în citatul :

Aceasta rămîne la înaltă înțelepciunea mării tale. C. Negruzzi, 54, constituie un fenomen arhaic, folosit de scriitor în vederea sugerării atmosferei momentului istoric descris.

Pe de altă parte, prin articularea substantivului precedat de o prepoziție :

Trimise pe armașul să-i întrebe ce vor. C. Negruzzi, 65

¹ Citatele trimit la ediția D. Popovici, B. P. Hasdeu, Opere vol. I și II. București, 1943.

Două sute de persoane a căror simpatie pentru pîrîtul izbucneă la tot pasul. B. P. Hasdeu, O. II 335

și folosirea frecventă a articolului adjectival :

Flăcările cele groaznice de mari. N. Bălcescu, 11

Insula cea mare. Id. 128

Aripile morții celei mintuitoare. Alexandrescu, M. 7. (ap. D.A.)¹

Fiul Romei cei bătrîne. Alecsandri, P. II 20 (ap. D. A.)

limba literară a secolului al XIX-lea se apropie de vorbirea populară mai mult decît limba literară de azi.

Verbul

În ce privește sintaxa verbului, mă voi mărgini la semnalarea cîtorva fapte în legătură cu diatezele și cu folosirea infinitivului.

În secolul al XIX-lea reflexivul *a se răzbuna* este exprimat cu ajutorul pronumelui în dativ :

Toată grija lui fu să-și răzbune. N. Bălcescu, 179

Ca să-mi mai răzbun și eu. B. P. Hasdeu, O. I 14

construcții justificate prin caracterul intransitiv al verbului. Înlocuirea pronumelui în dativ prin cel în acuzativ constituie o inovație ulterioară.

Foarte frecvent în textele epocii e reflexivul cu sens pasiv (diateza pasivă apare mult mai rar).

Petru Rareș... s-a îngropat în Sf. Monastire Probota. C. Negruzzi, 56.

Moldova s-a dat de Transilvania lui Răzvan. N. Bălcescu, 169.

Acești autori se recunosc de toată lumea ca modeluri. B. P. Hasdeu, O. II 329.

Prin aceste două fapte, secolul al XIX-lea continuă situația lingvistică anterioară.

Pe de altă parte, sintaxa limbii literare a acestei epoci permite folosirea în mai mare măsură a reflexivului dinamic în locul diatezei active :

Boierii se rugară de Mihai. N. Bălcescu, 320.

O fantomă se încearcă a pluti în văzduh. B. Delavrancea, O. I. 10.

Acest fenomen caracterizează vorbirea populară.

În secolul al XIX-lea întîlnim însă și fenomenul contrar, întrebuintarea verbului la diateza activă, acolo unde azi normele limbii literare impun reflexivul:

O! am gîndit, acesta e negreșit vreun extract lesnicios. C. Negruzzi, 37.

Ibrahim Pașa războia în Ungaria. N. Bălcescu, 246.

¹ D. A. = Dicționarul limbii romîne, publicat de Academia Romînă, București. 1913—1940.

Ca și în alte situații, acest fenomen aparent unic presupune interpretări diferite. În primul exemplu avem a face cu o construcție populară și arhaică, ultimul se datorește unui model francezesc (*combattre*).

Folosirea infinitivului în locul conjunctivului, fapt caracteristic pentru secolul al XIX-lea prin frecvența sa, e de asemenea susceptibil de interpretări diferite. În unele situații, putînd fi regăsit și în secolul al XVIII-lea, îl considerăm arhaism :

Începură a se plînge. N. Bălcescu, 192.

Alteori, construcția cu infinitivul nu poate fi explicată decît prin influența străină, limba mai veche folosind în asemenea situații conjunctivul :

Spre a-l vătăma trebuie a alerga la intrigi. N. Bălcescu, 175.

Vroiesc... a-mi închipui. B. P. Hasdeu, O. II 328.

Preferința pentru infinitiv distinge net secolul al XIX-lea atît de epocile anterioare, cît și de limba literară a secolului al XX-lea.

Prepozițiile

Întrebuintarea prepozițiilor pune aceleași probleme :

Se întîlnesc prepoziții folosite în limba mai veche, dar absente în limba literară a secolului al XX-lea. Astfel, *întru* în locul lui *în* este foarte răspîdit :

Adormind întru citirea unui romanț. C. Negruzzi, 113.

Intru singurătate să trăiască a hotărît. A. Pann, I 6 (ap. D. A.).

Ce rău găsești întru aceasta. V. Alecsandri, T. 1256 (ap. D. A.).

Frecvent, folosirea unei prepoziții în locul alteia se datorește reproducerii unor construcții francezești :

de pentru *din*

Pleiada... am format-o de șapte stele. C. Negruzzi, 49.

Aceste adunări se compuneau de clerul, de boieri. N. Bălcescu, 16.

de pentru *cu* :

Cîmpurile vecine de orașul Turda. N. Bălcescu, 341.

II. SINTAXA PROPOZIȚIEI

În ce privește sintaxa propoziției în sens strict, (și pînă acum la fiecare parte de vorbire am luat în discuție și probleme care s-ar fi putut plasa aici). semnalez :

1. Nerepetarea complementului prin pronume personal în propozițiile atributive :

Lacrimile jupîneselor... strigă răsplătire... pentru sîngele ce verși.
C. Negruzzi, 58.

Credincios fîgăduinței ce dase doamnei Ruxandei. C. Negruzzi, 70.

Din acele corturi ce ei credeau pline de ieniceri. N. Bălcescu, 122.

2. Preferința pentru determinarea predicatului nominal printr-un complement indirect, în locul atributului numelui predicativ :

Gingașa Ruxanda ajunse a fi parte biruitorului. C. Negruzzi, 57.

Construcțiile apar mai ales în scrierile cu caracter arhaizant.

3. Construcția propoziției negative cu un singur element negativ, lipsa cumulului de negații :

Norodul nu te vrea, nici te iubește. C. Negruzzi, 57.

Aristocrația nu-l socoate, nici îl primește între ea. C. Negruzzi, 90.

Din aceste trei fenomene sintactice, care toate leagă limba secolului al XIX-lea de limba mai veche, primul și ultimul, deși sînt destul de răspîndite, reprezintă totuși fapte pe cale de dispariție. Întrebuințarea paralelă a construcțiilor care le-au înlocuit :

Se mută în cetatea Hotinului pre care o întări mai cu osebite. C. Negruzzi, 70

Romîni ce-î priveau ca biruiți, izbesc acum. N. Bălcescu, 178

Tunurile fiind prea mari capetele nu puteau, nici nu știau a le schimba poziția dinții. N. Bălcescu, O. I 68

și frecvența adeseori mare a acestora susține afirmația.

Al doilea fapt menționat este însă chiar pentru secolul al XIX-lea un arhaism, o construcție învechită folosită mai ales cu funcție stilistică evocatoare.

III. SINTAXA FRAZEI

Subordonarea în frază se realizează adeseori prin conjuncții pe care limba literară contemporană nu le mai întrebuințează.

Apar astfel *cum că, cît* (consecutiv), *de* :

(Î)i făgăduiește cum eă tătarii nu vor încerca a trece. N. Bălcescu, 195.

Astfel e atunci omorul, eît ostașul încetează obosit. Alexandrescu, M. 22 (ap. D. A.).

Urieșii au trîntit un hohot mare eît s-au răsunit pămîntul. V. Alecsandri; P. IV 42 (ap. D. A.).

Haide, luați-l de-l dați norodului. Negruzzi, 67—68.

Du-te de-ți vezi copiii! Id. 60.

Ultimele două exemple nu sînt concludente pentru sintaxa secolului al XIX-lea, apărînd în vorbirea unui personaj.

Numai prezența construcției și în alte situații :

Cantacuzino... îl puse de subscrise pe mitropolit. N. Bălcescu, O. I 146.

face posibilă considerarea acestor conjuncții ca subordonante admise în limba literară a vremii.

De asemenea în secolul al XIX-lea întâlnim mai des decât azi cumului de conjuncții.

Singele de martiri e plantă ce rodește

Curînd, tîrziu, odată, dar însă nelipsit. Gr. Alexandrescu, M. 26.

Ci dar, în mijlocul acestor vremi generalul Basta . . . se duse. N. Bălcescu, 300.

Faptele discutate apropie limba literară a acestui secol de limba veche și de vorbirea populară. Dar direcția evoluției limbii literare este clar marcată prin întrebuintarea tot mai frecventă a lui *dacă* în locul lui *de*, a lui *încît* acolo unde altă dată apărea aproape exclusiv *cît*, prin renunțarea la *cum că*.

Părăsirea conjuncțiilor cu valori multiple a fost determinată și a avut ca rezultat precizia și claritatea limbii.

Exemplificarea făcută arată că în interpretarea lingvistică a faptelor de sintaxă e necesar:

— Să distingem elementele noi de cele vechi, ceea ce dispăre de ceea ce se dezvoltă;

— Să distingem înăuntrul unui fapt aparent unic arhaismul de inovație, să descoperim cauza fiecărei situații în parte;

— Să deosebim individualul de general, particularul general de particularul individual — faptul stilistic de cel lingvistic.

Studiile asupra limbii scriitorilor, asupra limbii unor publicații, constituie premisa descrierii științifice a sintaxei limbii literare la o anumită epocă. Un astfel de studiu nu poate face abstracție de ceea ce e individual în limba scriitorului, de preferințele lui și de arta lui. De aceea analiza lingvistică a faptelor trebuie completată printr-o analiză stilistică, care poate fi utilă, cum am mai spus, și istoricului limbii literare.

Pentru a lămuri ce înțeleg prin interpretarea stilistică a faptelor, voi da un singur exemplu:

În povestirile lui Caragiale întâlnim foarte frecvent fenomenul întrepătrunderii între stilul direct și cel indirect, fenomen numit de lucrările de specialitate *stil indirect liber*¹, prin care în cursul povestirii, se intercalează fragmente care aparțin vorbirii unui personaj.

Aspectul pe care-l ia în povestirile lui Caragiale acest procedeu variază de la formele cele mai simple și mai evidente, pînă la cele mai subtile. Astfel, întâlnim folosirea în povestire a unor termeni care aparțin nu scriitorului, povestitorului, ci unui personaj. Aceste cuvinte apar uneori în cursul unei replici a personajului:

¹ În problema stilului indirect liber la Caragiale vezi și T. Vianu, *Observații asupra limbii și stilului lui I. L. Caragiale*, în *Probleme de stil și artă literară*, E.S.P.L.A. 1955, p. 105—106.

— *Și să știi, a adăogat Dardarot, după ce a stat puținel pe gânduri, că în toată vremea de zece ani pe pământ, ai să fii supus la toate necazurile, slăbiciunile și ticăloșiile pămîntenilor... la neștiință, la sărăcie, robie, prostie și la mînie chiar... Înțelesu-m-ai, puiule?* și sînt reluate apoi în narațiune:

Ce să mai zică puiul? Nu mai încăpea cîr-mîr. Caragiale, O.II 218—219¹. Uneori, aceste cuvinte au un aspect caracteristic:

*Ce bucurie pe mine cînd, cu toată supărarea glesnei din pricina alunecării, aflu, după primul moment de groază că damblaua mea a fost niște sîmburi de măslîne risipiți **pi gios**.* Caragiale O.II 152.

Alteori, cuvintele personajului nu apar decît în narațiune și atunci le recunoaștem fie că sînt tipice pentru personajul respectiv, fie că autorul atrage atenția asupra lor încadrîndu-le în ghilimele sau subliniindu-le:

Nu-i era de ajuns cum le încornora toate cîte le auzea și le vedea pe ascunselea; ca să afle și mai multe da bacișuri la slugi să-l iscodească; ba a pus chiar pe un frățior al ei să nu-l mai slăbească de pe urme, să-i descopere toate «berbantlicurile dumnealui». Firește că nici slugile, nici frățiorul n-au putut afla nimica, fiindcă omul era un bărbat nu se poate mai de ispravă. Cocosana s-a pornit atunci cu ocări-pe slugi, că-i mîncă pîinea ca niște «păcătoase, ticăloase și necredincioase». Caragiale O.II 225.

În anumite situații stilul indirect liber precipită desfășurarea acțiunii, introducerea unor cuvinte din stilul direct sugerează o anumită acțiune, exprimarea ei nemaifiind necesară:

*I-au înfășat frumos pe bieții părinții mei în niște cerșafuri curate; le-au aprins cîte o luminare de ceară la cap; un alt călugăr grec i-a prohodit și, de dimineață, cînd s-a arătat soarele d-asupra talazurilor: — «**veșnica lor pomenire**» — una! două! trei? i-au aruncat în adîncime. Caragiale, O. II 221.*

Deosebit de interesantă este realizarea stilului indirect liber prin mijloace sintactice, prin îmbinarea caracteristicilor stilului indirect cu ale celui direct. În fragmentul:

... Văzîndu-se scos la selemet, l-a apucat pe Kir Ianulea un fel de groază. Ce are să facă el de-acuma, căzut în sărăcie, în necinste și-n ocară?... Or să-l vîre întîi în temniță, și pe urmă cînd i-or da drumul, să întînză mîna pe la porțile ălor de i-a îndopat cu atîtea bunătăți și daruri! Caragiale, O. II 231—32.

numai faptul că verbele sînt la persoana a treia ne arată că nu avem de-a face cu stilul direct.

¹ Citatele trimit la ediția P. Zarifopol, I. L. Caragiale, Opere, București, 1931.

Alteori, în trecerea de la vorbirea indirectă la cea directă, scriitorul recurge la alte procedee. În acest pasaj:

Zice că odată... a dat poruncă Dardarot împăratul Iadului să s-adune dinaintea-i diavolii de la mare pîn' la mic: unul să nu fie lipsă, că-i scurtează coada și-i lungește urechile! Caragiale O. II 217

trecerea la stilul direct este marcată prin topica subiectului (*unul*).

Din ultimele două citate se constată că la Caragiale stilul indirect liber are, de cele mai multe ori, ca rezultat păstrarea caracterului interogativ, exclamativ sau imperativ al comunicării. (Se știe că, în transpunerea din vorbirea directă în cea indirectă, propozițiile capătă un caracter enunțiativ).

Propozițiile interogative, exclamative, imperative sînt proprii dialogului, de aceea prin folosirea stilului indirect liber, Caragiale urmărește dramatizarea povestirii.

Acest procedeu sintactic servește la realizarea aceluiași efect artistic ca și suprimarea verbelor de declarație în dialog, ca și construirea dialogului prin simpla succesiune neîntreruptă a replicilor, procedee pe care le întîlnim așa de des la Caragiale.

În urma acestei analize ajungem la următoarele concluzii principale:

1. Stilul indirect liber este foarte des întrebuițat de I. L. Caragiale.
2. Scriitorul prelucrează procedeele, realizînd forme variate de îmbinare a stilului direct cu cel indirect.
3. Efectul realizat prin folosirea diferitelor forme de stil indirect liber este dramatizarea, dinamizarea povestirilor.

Stilul indirect liber e întrebuițat însă și de alți scriitori ai epocii, de B. Delavrancea, de exemplu. Frecvența procedeeului în literatura beletristică a secolului al XIX-lea îl impune atenției istoricului limbii literare. //...-

Din cele discutate se impune concluzia că interpretarea lingvistică și cea stilistică se clarifică și se completează reciproc, că studierea sintaxei unui scriitor sau a unei publicații presupune îmbinarea acestor două aspecte ale cercetărilor. Cel care studiază limba și stilul unui scriitor nu poate face abstracție de analiza lingvistică a faptelor de sintaxă, aceasta constituind baza interpretării lor stilistice, după cum nici istoricul limbii literare nu poate neglija analiza stilistică, care îi poate oferi informații importante asupra aspectului limbii unei epoci.

